

Becsülnünk kell ezt a születést, mert ettől kaptunk lehetőséget arra, hogy részesedjünk az Életben. Hogy alapfokon elkezdhesünk ismerni és szeretni. De valamikor még egyszer meg kell születnünk úgy, hogy ezután már az örömhír ismerete és szeretete határozza meg az életünket. Ugy, ahogyan annyi újrászületett, ismét megszületett elődünk életét határozta meg. A tanúságtévőkét. Ők azok, akik a kérdésre:

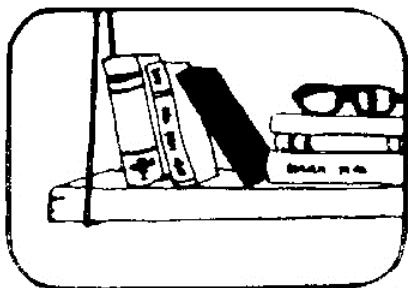
Ember hová megy? – így válaszolnak: „Megyek tanúságot tenni a szeretetről.” És ezt hittel mondják akkor is, ha a szél nagy erővel ostromolja szeretetlángjukat. Elszorulhat a szívünk, amikor a történelmen végigvonuló parányi fények pislákolását látjuk, mert bizony nagy dráma az, ami a világban a Gyűlölet és a Szeretet, a Halál és az Élet között folyik, de a véglegességben felragyogó, ki nem alvó fények

adjanak erőt saját szeretetünk mindenkori izzításához.

Mire születtünk? Hogy elképzeljük és elkezdjük a Szeretet életét, és tovább folytassuk azt a Mennyei Országában.

Mire születtem? Arra, hogy megszülettem és majd elmúló testem talaján kigyúljon a szeretetem, és az engem újjáteremtő Isten majd véglegesen odaadja nekem az Ő Házában.

(1987)

Király Ignác

Jézusra épülően, másként

Nem dogmatika és krisztológia következik. Egyszerűen elgondolkozom, arra a tételre figyelve most, hogy Jézus „Valóságos ember!”. Nem mítoszalanítás ez, hanem a Jézussal egységre, organikus kapcsolatra törekvő megfontolás. Ki ne ismerné Kempis Tamás *Krisztus követése* című művét? „Aki engem követ, nem jár sötétségben – mondja az Úr. Krisztus szava ez: arra int, hogy az ő életét és erkölcsét kövessük...” (I/1). Erre a buzdalomra akartak és akarnak épülni a szerzetesrendek, erre hivatkoznak a nőtlenségi fogadalmat kívánó, papságra vonatkozó kánonjogi tételek (CIC 1041/3). A „Ki a keresztény?” kérdésre a legközérhetőbb válasz: „Aki magáénak vallja Jézus személyét és ügyét” (H. Küng). A szerző így fejt ki tételét: „Az, aki a mai világban is Jézus Krisztust követi, úgy, hogy olyan igaz emberként él, cselekszik, szenved és hal meg, akit jóban, rosszban, életében és halálában mindig Isten hordoz a tenyerén” (Küng: *Ki a keresztény*, 3). A radikális Jézus-követést kifejtő Bulányi György SchP a Jézussal való lét-, magatartás- és sorsazonosságot fogalmazza meg (Merre menjek?, 99-100. o.). Világos és egyirányú biztatás: a jézusi tájékozódású ember a Mester mindenben való követésére teszi rá az életét.

A tények azonban elgondolkozásra készítetnek. Az élet, vagyis a jézusi eszmény megvalósításának mindennapi igyekezete, az élet földi kibontakozásának formái, az ember karaktere, kora, kultúrája sok esetben eltér Jézus konkrét, személyes életalakításától. Most nem az ember szóval, tettel és mulasztással elkövethető bűneiről beszélünk, hanem a Jézus Istenének tetszeni akaró életalakításokról van szó! Az evangéliumok és a szent hagyomány Jézustól, Jézusról megőrzött értéksejtelének megvalósítása a téma. Az alapító, az elindító, a szóban és tettben, összemberiség léptékben nézve is egyedülállóan, kiemelkedően példamutató Názáreti Jézus hogyan realizálódik azok életében, akik családosak, munkaviszonyban élnek, lebetegednek és megöregszenek, és számtalan emberi korláttal küzdve igyekeznek Isten Országa megjelenítésére a földön?

1. Jézus egyénisége, karaktere leírható. Megnyilatkozásaiban ott van a gyengédség és ott van a gorombaság: a kiszolgáltatott és sodródó embereken „megesett a szíve”, máskor pedig igencsak leszidja környezetét, a „gonosz és hűtlen” nemzedéket (Máté 12,39). Hol prófétai keménységgel realista, hol könnyekre fakadó, elérzékenyülő ember. Hol rendreutasító (Péter), hol magához ölelő (János). Voltak, akik érzelmileg baráti közelségben voltak vele (Lázárék). Voltak, akiket nehezen viselt el: „Meddig tűrjelek titeket?”, mármint pont egy segítséget kérő társaságot, az epilepsziás fiú körülíeket (Márk 9,14). Érzelmeiben sokszor olyan volt, mint egy *szangvinikus* ember: jókedvű (falánk és borissza), magabiztos szóban és tettekben, igazi társasági ember, aki kapcsolatépítésekben hirdeti tanítását. Jellemző volt reá a *kolerikus* karakter megfontoltsága is: erős temperamentum, vezetői jellem, aki köré gyűlnek az emberek (nemcsak haszon reményében), célratörő és önálló, aki maga meggyőződését tartja a legjobbnak, robbanékony, aki nem fojtja el indulatait, ugyanakkor szeret egyedül is lenni, elvonulni. *Flegmatikus* tulajdonságok is felismerhetők: kedves társalgó (szamáriai asszony), szimpatikusan nyitott (meghívja lakására az érdeklődő fiúkat), teher alatt nő a személyisége, gondolati és praktikus dolgokban (a tömegpasztorációtól a kisközösség felé), összeszedett, és ha kibillen, korrigál (a fűgefa elátkozása). Érzelmei sosem meddők, mindig valamilyen tett fakad belőlük. Bedühödik és gyógyít (Márk 1,41), kifakad és oktatásba csap át (Márk 7,18), a sajnálkozásból kenyér és hal elosztása lesz (Márk 8,2). Személyisége Indiában a szanjaszi (vándorprédikátor), guru (természetfölötti bölcs) és a jógi (titokzatos erők birtokosa) egyazon személyben meglévő csodája. Íme, akit követnünk kellene.

Ahány ember, annyi egyéniség (individuum). Mint az ujjlenyomataink. Egymásra figyelő és egymástól tanulni akaró lehetőségeinket meghatározza a magunk adottságainak csokra. A Jézust követni akarásra is igaz ez. Majmlás? Utánzás? Követés?

Majmolás az, ami szolgálai utánzást, érzelmi és felületes követni akarást jelent. Személyes megfontolás nélküli odakapaszkodás, sodródás és ebből fakadó felelősségáthárítás. A Jézusra a kultusz eszközeivel figyelő és őt újra megjeleníteni akaró lelkiségek számosan így imádják a Názáretit, aki megváltott, aki üdvözít, aki helyettem is megold lényeges dolgokat.

Utánzás az, ami a gyermek személyiségfejlődésének döntő tényezője. Eltanul magatartásokat, elles szokásokat, átvesz megoldásokat. Ez az életének meghatározó fejlődési folyamata. Személyisége alakulásával választ, dönt, hogy mit, mikor, hogyan és mennyire vesz át másoktól. A Jézust utánzó jelenségek nem Jézus karakterére vonatkoznak. Gyakorlatiasak, mert egy adott élethelyzetre – amely Jézus életében is megvolt – alkalmazzák azt, amit a Mester is alkalmazott. Az utánzás nemcsak „majomszokás”, hanem fontos és praktikus emberi szokás is.

A követés a Jézus nyomában járást, tetteinek a követő életébe megfontoltan való beépítését jelenti. Az ilyen ember példaképként tekint fel Jézusra. Amiben tudja, követi, amiben nem, azt lelkiségével megmagyarázza: bűnös vagyok, gyenge vagyok, véges ember vagyok... A követésbeli hiányosságok legegyszerűbb menekülési

útja, hogy Jézust istenként tisztelve elhangzik: „Hát neki sikerült, hiszen Isten Fia volt.” Nem lenne tisztább beszéd, ha tudomásul vennénk, hogy Jézus személyisége nem koppintható le egy az egyben? A tisztelet és szeretet reális kifejezése minden Jézushoz igazodni akaró ember életében azt fejezhetné ki igazán, hogy Jézus értékszemléletét alapként használva (Igazság), személyisége példáit ismerve és figyelve (Ut), mindenki kialakítja a maga egyénisége szerinti életvitelét (Élet).

2. Közösségépítés. Jézus tartalmi örökségének tekintjük a szeretet fogalmának adásra, szolgálatra és békességteremtésre való konkretizálását. Formai örökségének tekinthetjük a kisközösséget, az egy családi asztal körül leültethető létszámú emberek társaságát. Igen, de Jézus nem ilyen meghatározható kapcsolatrendszerben élt. Próbált koncentrikus körökben gondolkodni és működni, és Izrael házának elvesztett juhainhoz fordult elsősorban. Sikertelenségei és a kapcsolataiban adódó sokféle nyitott ember formai rugalmasságot hozott a pasztorációjába. Tanítványi köréről tudjuk, hogy az izraeli küldetés jelképének is tekinthető „Tizenkettő” az a kör, amely együtt vándorolt vele. A Hetvenkettő tág köre inkább szimbolikus, az emberiség teljességére utaló héber megfogalmazás.

Jézus vándortanítói életformájában a vándortanítványi kör lett a jellemző. Olyan „kommuna”, élet- és vagyonszövetség volt ez, amely nem állította elő az élet feltételeit, nem rendelkezett érdemi közös vagyonnal, „csak” sülve-főve együtt volt bizonyos ideig. Nem ültek-heveredtek egy asztalhoz, legfeljebb vendégségben. Leheveredtek ott, ahol éppen voltak, Getszemáni- és egyéb kertekben, ott, ahol befogadták őket. Olyan kisközösség volt ez, amelyen túl is voltak jelentős tanítványi kapcsolatai Jézusnak. Voltak igen jó barátai, akikkel nem volt kisközösségben (Lázárék), voltak jómódúak és a vezető rétegbeliek (Arimateai József, a leprás Simon, az utolsó vacsora helyszínének tulajdonosa...). Tanítványi körébe tartoztak nők (!), akik „lábaihoz ülve” rendszeres hallgatói voltak. Jézus ugyanis személyekben gondolkodott, és így is működött. Tanítványai a Mester végleges eltávozásával még együtt működnek egy darabig, de hamarosan szétszóródnak, és csak a hagyomány őrzött meg legendákat, történeteket arról, hogy merre is jártak és mit is csináltak, mi lett a sorsuk.

Akkor hol van itt a kisközösségi formai örökség? Itt, bennünk és közöttünk. A tartalom és a küldetés szükségszerűen kiforrta ezt a formát. A jézusi tájékozódás hatékony eszköze a személyességre épülő

kapcsolat. Ma, ebben a diabolizáló (szétdobáló) világban ez különösen fontos számunkra. Bulányi atyánk mindig nehezményezte, hogy csak összejáró, nem pedig kommunális közösségekben élünk. Igen, mi összejárunk, rendszeresen, meghatározott céllal. Jézus pedig, humorosan fogalmazva, mászkáló közösségekben élt.

Jézus tekintélye egyértelmű a maga körében: Mester volt, aki fiacskáimnak is mondta tanítványait. Úrnak is mondták övéi, hiszen komoly elvárásai voltak, és számon is kérte azokat, úgymint a személyes elgondolkodást („tisztá és tisztátalan”), a megértésre törekvést („kenyérzaporítás”), a tapasztalatra épülő bizalmat (vihar-jelenet). Próbáútra küld és kiértékel. Közöttünk a vezető is megvárja, amíg a közösségekben rákerül a sor, és akkor szól. Közöttünk nem elvárások, hanem illemszabályok szándékoltak, hogy mindenki megélhesse személyes szabadságának és döntésének fontosságát. Mint a számára legfontosabb fogalmak, Jézusnál a „tanítvány” fogalma 234-szer, az „Isten Országá” 126-szor szerepel. Mi Jézus tanítványának szeretnénk tudni magunkat, és nem a közösségvezetők tanítványainak. Az Ország építése mint eszmény él bennünk, és életünk ennek csak szerény részecskéit tudja felmutatni. Ennyi jóra törekvő, időt-energiát-javakat erre így és ennyit áldozó embertől csak ennyi telik. Az évtizedek folyamán mutatkozó tények szerénnyé fogalmazzák bennünk küldetésünk evilági hatékonyságának lehetőségét.

A világmegváltó, emberiséget megtérítő tervek, álmok az „első szerelem” szülőttei. A realitások az évek során kintartásra, hűséges igyekezetre készítetnek. A megélés határai, korlátai mégsem jelenthetnek belefáradó feladást. Az immanens remény célparancs, a mi törekvésünk, igyekezetünk teljesítési parancs. Hatékonyságunk felettébb hasonlít Jézuséhoz, aki akkor minden volt, csak sikeres mozgalomalapító nem. A vele való közösségvállalásunk megerősíthet abban, hogy Jézus Országá a mi Országunk is, és nem ebből a világból való.

3. Gyógyítások, csodák. Bizonyára nem vagyok egyedül azzal a kérdéssel, hogy bár a keresztény történelemben annyi Jézust követni akaró, jóra törekvő és gyümölcsöt is hozó ember élt, ezek mindegyike vagy legalább többsége miért nem tudott „csodás” dolgokat tenni gyógyításban, segítségben? Jézus terapeuta is volt. Előtte is, a maga korában is, és utána is számos terapeuta élt és működött. Ki ne gondolna tisztelettel a görög gyógyászat nagyjaira, Hérakleidészre, Hippokratészre, Gorgiaszra, Démokritoszra? A kínai Cho Chiju Kei (Kr. u. 200), Galénosz a római császárság híressége (Kr. u. 130-) és a modern orvostudomány számtalan egyénisége milyen hősiességű küzdelmet folytatott egészségünkért. Ezek sorában lenne Jézus? Nem. A Jézushoz közelebb álló biblikus egyéniségekre gondolva megállapíthatjuk, hogy mindig Isten (Jahve) az, aki gyógyít. Az ember eszköz ebben. (2Móz 15,26; Ozeás 6,1). Ima, bűnbánat, megtérés a gyógyulás előfeltétele (Jer 3,22; Oz 14,5). A próféta a leghatékonyabb eszköz (2Kir 20,5), Ezekiel, Zakariás, Izaiás (Iz 6,7) és a többiek is végbevittek rendkívüli tetteket, de mindig annak tudatában, hogy Isten teszi azokat általuk. A majdani messiást igazoló egyik ismérve az lesz, hogy csodás gyógyításokat fog végbevinni (Iz 6,7).

Ez az erős meggyőződés bizonyára belejátszik abba, hogy Jézus terapikus tetteit annak megfelelően hagyományozták át, hogy azokkal is messiási mivoltát igazolják. Ezek szerint nincs is mit problémáznunk azon, hogy miért nem tudunk mi is ilyen rendkívüli jótetteket csinálni. Nem vagyunk messiások. Csakhogy az újszövetségi anyagok és az ősegyház kezdeti gyakorlata mást mutat. „Ilyen és olyan csodajelek fogják kísérni a tanítványokat”, és konkrét gyógyításokat is leírnak. Vagyis úgy látszik, hogy folytatni akarják a jézusi gyakorlatot. Ez azonban hamarosan elszorod. Megmarad az olajjal megkenés terapikus gesztusa (betegek kenete). Megmarad a bizonyító csoda hite, például a szentté avatások során Isten igazolható csodajellel kell, hogy hitelesítse az adott személy Istennek tetsző életét, halála utáni üdvösségét. Az újszövetségi hagyományban tehát folytatódik az Ószövetségben vallott „Isten teszi általunk” elve. Lehetséges, hogy Jézus gyógyító „csodái” nem követendők és nem követhetők? Aki csodabizonyítékban gondolkodik, annak azért nem; aki ezeket legenda-képződményeknek gondolja, annak azért nem.

Nem tudom követni Jézust mint csodás terapeutát. Magyarzatokat tudok mondani. Ezekben sokat segít, ha Jézus „csodáit” inkább sajátosan ránk hagyományozott eseményeknek gondolom. Mára a terápiáknak számtalan formáját ismerhetjük és gyakorolhatjuk: művészetterápia, pszichoterápia, állati terápia, foglalkozási terápia... Keleti misztikák nyugatiasított változatainak is virágkorát éljük. Az ember segíteni akar a bajokon, és ha ehhez még jó megélhetés is társul, akkor miért ne? Jézus, az ingyenesen gyógyító, abban követendő számomra, hogy a jótetteknek ingyeneseknek illik lenniük.

Másik fontos irányulás, hogy Jézus Istenének földi megjelenítése a Jézust követők élete révén realizálódik. Minél közelebb áll hozzám a történeti Jézus személye, annál inkább átélhetem a vele való együttműködés küldetését, hiszen mindannyian Jézus Istenének Országát akarjuk megjeleníteni. Az ő Istene nem a kiváltságokra építő, nem a csodás varázslatokat általunk is produkáló Isten. Hálás vagyok, hogy nem csodás terapeutaként kell hitelesen élnem. Mennyi eltévelyedéstől ment meg ez! Amint a sikeres Jézus királlyá koronázási veszélye is a népszerű, karizmatikus Jézusnak szólt mint politikai hatalmi kísértés. A csodatevés különlegességének emberi pózai, az egyéni népszerűség személyiségtorzító hatásai mind-mind egy olyan istenképre épülnének, amely idegen Jézustól. A követés annyit jelent, hogy nekem kell Jézus arcát (értékrendjét) megjelenítenem a földön.

4. Házasság, család, rokonság, Jézusra figyelve. Jelenlegi ismereteink szerint Jézus nem házasodott meg, nem voltak gyermekei, rokoni kapcsolatait nem vette figyelembe, csak akkor, ha követője lett közülük valaki. Nem tudunk betegségeiről, nem öregedett meg, az évtizedek során nem sokat változtak emberi kapcsolatai, amelyek rajta is változtattak volna. Az ő életalakításának konkrét megnyilvánulásaiban nem tudom követni. Megkérdezhetem, hogy ebben vagy abban a helyzetben mit mondott, cselekedett volna. A válasz a bennem kialakult Jézus-kép alapján születik meg bennem és általam. Elgondolkodom, hogy a 12 éves Jézus templomi elkeveredésének helyzetében felelős szülőként meghatódtam volna-e a fiú öntudatos kioktató szövegén? Fel-növekedve Jézus nem mondható „nazirnak” a szó ószö-

vetségi értelmében (vö. 4Móz 6,1). A dogmatikák értelmében semmi különössé nem tette magát, de olyan jelenség volt az emberiség ismert történelmében, amely egyedülálló. Egyetemesen emberi érvényességű tanítása és példája még a rá hivatkozó vallások behatároló sajátosságai ellenére is nyilvánvaló.

Mindemellett ki kell mondanom, hogy élethalakítása számomra nem követhető a maga konkrétságában. Nőt-lensége, házasság nélküli életformája az ő sajátos küldetésstudatának következménye. Karizmatikus egyéniség, szent „EGY-ügyű” elkötelezettséggel. Valakik képesek erre, valakik képessé válnak erre. Elgondolkodtató Mária Magdolnával való kapcsolata, miként Szent Ferenc Szent Klárához fűződő viszonya is. Az én döntésem, amely az emberiség többségének döntése, a természetes Istennek tetszeni akaró élet melletti döntés, amely a Teremtőtől belénk ojtott lét- és fajfenntartási ösztönről épül. A rendkívüli és a rendes élethalakítás egymásra épül. A minőségi hitvestársi kapcsolatban sajátosan megélhetők a jézusi elvek. A cölibátushoz kapcsolni az áldozópapság szentségét, és ezzel kialakítani két egymást kizáró szentséget a jelenlegi katolikus gyakorlatban, hát ez finoman fogalmazva is jézusidegen.

Jézus elindított valamit, megalapozott valamit, amit ő Isten Országának mondott már itt a földön is. Nekünk, követőinek meg kell élnünk ezt az alapítói értéket. Alapító és megélők találkoznak. Organikus egységben kell lenniük. A szőlőtő és a termésre hivatott vesszők egymás nélkül értéktelenek. A vesszők nélküli tőke szép, száraz templomi dísz lehet a falon, a vesszők venyigeként eléghetnek az élet sütögető haszonelvőségében. Gyermekkoromban mifelénk, a tanyán, minden háznál kellett lennie szőlőnek: a nyomorúság elleni tiltakozásul (ünnepi borítal), a gazda minőségi gazdálkodásának jeléül. A vesszők termésre voltak metszve (kacs a felesleges oldalhajtás), a tőkék takarással, kapálással, tisztítással kaptak kezelést. Felismerhetők Jézus életében a mennyei Atya tőkegondozásai. Felismerhetőnek kell lenniük a vesszők önnevelési igyekezteinek. Nem a tőkét követem, de belőle élek. Nem a tőkét utánzom, hanem a magam lelkiismerete és lehetőségei szerint döntök és cselekszem. Felelősségem át nem ruházható. Az alapítóval harmóniában levés létkérdés.

5. Megélhetés. Valamiből élni is kell ezen a földön. Jézus is élt, anélkül hogy foglalkozását folytatta volna, anélkül hogy bérből, fizetésből vagy valamiféle honoráriumból oldotta volna meg. Mint terapeuta ingyen gyógyított. Mint rabbi ingyen tanított. Mint vándortanító adományokból tartotta fenn magát. Jó, hogy akkor is volt adományozó lelkület, amint ezt a jómódú hivatalnok, Kúza feleségének példája mutatja. Zsuzsanna és még néhány hölgy anyagilag támogatta a mozgalmat. Ezek elfogadásának természetes alapja, hogy „megérdemli a munkás a maga bérét”. A vándortanítónak is van otthona, Názáretben, később Kafarnaumban. Miből? Erre a választ nem hagyományozták ránk.

Tény, hogy sajátos élete nem az én életem, nem az átlagember élete. Mi építkezünk, lakást veszünk, vagyis otthont teremtünk. Munkával, pénzzel, kalákasegítségekkel. A mindennapi kenyeret alapvetően nem adományokból, hanem fizetésből teremtjük elő. Olyan döntéseket, olyan hibázási lehetőségeket is jelentenek ezek, amelyek Jézus életében nem voltak jelen. Nem

tudok ellesni tőle konkrétumokat. Eltanulni viszont tudok alapelveket, amelyek az anyagiakat is helyükre teszik (ne aggodalmaskodjatok, a mammont ne szolgáljátok). Az alapító irányt mutat, a megélő megvalósít.

Tény, hogy az élet komoly idő- és energiaigényű vállalkozás. Jézusnak nem kellett idő- és pénzelszámolást végeznie, hogy tartsa magát az elveihez. Nekünk kell. Neki nem kellett lelkiismeret-vizsgálattal rendbetennie bűneit, amelyek a helytelen magatartásból adódtak. Még annyi idő sem adatott neki itt a földön, hogy nagyokat hibázhasson. Az „első szerelem” lendületével vette az akadályokat. Akik viszont önmagukon kívüli emberi kapcsolatokra is elköteleződnek, azoknak bizony biztosítaniuk kell szeretteik, családjuk megélhetését.

Az állapotbeli köteletség teljesítése az együttélés alapja. Ez létkérdés, és számos bűnre is vezető alkalom. A természetes életforma sokkal összetettebb, mint egy karizmatikus életvitel. Amikor a papi nőtlenség helyett a házasság és a nagycsalád mellett döntöttem, átélhettem, hogy sok szempontból a nehezebbet választottam. Ez nem önsajnálati sóhajtozás, hanem egzisztenciális és küldetésteljesítési tény. A megélhetés szükségszerűen kiszolgáltatottá is tesz, akkor is, ha a munkaköri leírás aláírása előtt szabadon (szabadon?) dönthetek. Jézustól megtanulhatom, hogy mi végre vagyok a világon. Az élet pedig megtanít arra, hogy hogyan éljem meg azt, amiért megszülettem.

Milyen jó lett volna, ha Jézus is alkalmazott volna valakit, aki leírja a dolgokat, mint Pál Lukácsot, Péter Márkot. Jó lett volna? Lehetséges, hogy Jézusnak elege volt a 365 parancsot és tiltást tartalmazó zsidó összeállításból? Lehet, hogy az iszlám mindenre kiterjedő szabályozási formája, a „saría” sem merült fel benne? Lehet, hogy ránk akarta bízni a személyes kutatás, belátás és döntés feladatát? Amit az ősegyház a Szentlélek munkálkodásának mondott: „Úgy tetszett a Szentléleknek és nekünk...” (ApCsel 15,28). Bizony sokszor gondoltam erre, amikor vizsgáznom kellett talpraesettségből, hogy mi az, ami még megengedhető, mi az, ami huncutság, mi minősül betyárságnak, és mi az, ami már gazember-ség. Támasként adatott a jézusi tájékozódású testvérbarátok köre, amelyben a tagok maguk is jó választ kerestek hasonló kihívásokra. Jézusi tájékozódású életünkben egymás bölcsességére és irgalmára szorulunk.

Felhasznált szakirodalom:

- Kempis Tamás: Krisztus követése, Ecclesia 1976
 Hans Küng: Ki a keresztény?, Verlag Eola 1975
 Bulányi György: Merre menjek?, Bokorliget 1995
 Gromon András: Isten országa rajtatok állvagy bukiak, Elpidia 2016
 Gromon András: Ki dobja az első követ?, Elpidia 1999
 Hanna Wolf: Jézus a férfi, „Érted vagyok” 2018
 Hanna Wolf: Az egyetemes Jézus, Elpidia 1997
 Nyíri Tamás: Ki ez az ember?, Szt. István Társulat 1976
 Albert Nolan: A kereszténység előtti Jézus, Pantheon 1996